

О. П. Демиденко,

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ

НАЦІОНАЛЬНІ СИМВОЛИ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу особливостей мовної реалізації символічних смислів лінгвокультур. Розглянуті сучасні підходи до опису взаємодії мови і культури у міждисциплінарних дослідженнях, особливості відтворення культурної інформації у символічних смислах мовних одиниць.

Ключові слова: лінгвокультурологія, символ, смисл, культура, міжкультурна комунікація

Статья посвящена анализу особенностей языковой реализации символических смыслов лингвокультур. Рассмотрены современные подходы к описанию взаимодействия языка и культуры в междисциплинарных исследованиях, особенности отображения культурной информации в символических смыслах языковых единиц.

Ключевые слова: лингвокультурология, символ, смысл, культура, межкультурная коммуникация.

The article deals with the analysis of the specificity of lingual realization of the symbolic meanings of the linguistic cultures. Contemporary approaches to language and culture interaction have been considered in view of interdisciplinary studies as well as specificity of cultural information reflected in symbolic meanings of the language units.

Key words: cultural linguistics, symbol, meaning, culture, intercultural communication.

У контексті глобалізації суспільства, посилення міжкультурних контактів українців з представниками іншомовних соціумів особливої уваги потребують дослідження національно-культурної свідомості і її мовних і мовленнєвих проявів міжкультурної комунікації. Саме тому лінгвокультурологія, яка вивчає фіксацію в мові й мовленні культурно значимої інформації потребує подальшого розвитку і є надзвичайно актуальним напрямком сучасного мовознавства. При цьому **актуальним і недостатньо розробленим** у сучасній лінгвістиці залишається питання визначення національно-культурного символу, мовних засобів його вираження і відтворення, порівняння мовних символів української та англомовних лінгвокультур.

За останнє двадцятиріччя взаємодія мови і культури стала фокусом сучасних філологічних, перекладознавчих, лінгвістичних, методологічних і педагогічних досліджень. У лінгвістичних наукових розвідках, спрямованих на опис взаємозв'язку і взаємовпливу мови та культури, символічність мовних одиниць розглядалась як мовно-мовленнєвий прояв національно-культурної ідентичності мовців, а також поряд з іншими мовними явищами вітчизняними і зарубіжними дослідниками (Н. Д. Арутюнова, О. О. Барляєва, А. Вежбицька, Т. В. Даренська, І. А. Курбанов, О. О. Опаріна, О. О. Селіванова, О. В. Шелестюк, G. Brown).

Інтегрований підхід до вивчення іншомовної культурно-обумовленої комунікативної поведінки мовців у контексті діалогу культур підтримують як вітчизняні (В. В. Сафонова, П. В. Сисоєв та ін.), так і зарубіжні (R. Lado, H. Nosrand, S. Savignon, H. Seelye, R. Lafayette, H. H. Stern та ін.) вчені. При цьому на особливу увагу заслуговують міждисциплінарні дослідження, спрямовані на комплексний аналіз міжкультурних явищ та понять, а також специфіку комунікативної поведінки носіїв мови, яка особливо актуалізується у контексті міжкультурної комунікації. Як зазначає М.Б. Бергельсон, вивчення міжкультурної комунікації передбачає знайомство з такими явищами та поняттями: принципами комунікації, основними функціями культури, впливом культури на сприйняття та комунікацію в її різних сферах і видах, параметрами для опису впливу культури на людську діяльність [3, с. 3].

Метою цієї статті є короткий опис сучасних концепцій щодо визначення поняття національно-культурного символу у контексті взаємозв'язку і взаємопроникнення мови і культури як прояву національно-культурної свідомості мовців.

Як зазначає В. Аллен (W. Allen), до 60-х років ХХ сторіччя між мовою і культурою існували чіткі кордони [14, с. 138], тобто, вивчення культури здійснювалося не одночасно, а після опанування мови, причому саме за допомогою читання. У середині ХХ сторіччя ця ситуація почала змінюватися в основному завдяки появі робіт Р. Ладо (R. Lado) [16] та Х. Носранд (H. Nosrand) [17], які наголошували на важливості вивчення аспектів цільової культури одночасно з вивченням іноземної мови. Зокрема, Х. Носранд запропонував дві мети навчання іноземної мови: кроскультурна комунікація та розуміння [17, с. 4].

Унаслідок цього почалася поступова переорієнтація цілей, культура вже вважалася важливою не для вивчення літератури, а для опанування самої мови. Одночасно з цим посилення уваги до соціології та антропології призвело до розширення розуміння понять культури та мови, а фокусом досліджень стала мовленнєва комунікація як процес спілкування шляхом мови, який має свої внутрішні закони і базується на певній системі ustalених культурних норм.

Як результат розвитку соціолінгвістики (70-ті роки ХХ сторіччя), посилилася увага дослідників до контексту і ситуації, у яких використовується мова. Це визначило подальший напрямок не лише лінгвістичних, але й педагогічних наукових розвідок. Так, у контексті навчання іноземних мов досліджувався вплив культури на розвиток відповідних комунікативних умінь та навичок, тобто на формування соціокультурної та лінгвосоціокультурної компетенції тих, хто навчається, підкреслювалася важливість формування комунікативної компетенції, яка безперечно включала культурний план. Дещо пізніше Ю.І. Пассов як представник педагогічної школи пострадянського простору також зазначав, що «...у кожній мові – портрет національної культури, зрозуміти та прийняти його можливо лише через мовний образ. На прагматичному рівні мову можливо вивчити і поза культурою, але лише на основі мови, без культурного фону, увійти до світу мови неможливо» [8, с.18]. Отже, у педагогічних та методичних дослідженнях увага приділяється в основному специфіці формування міжкультурної комунікативної компетенції в цілому і розвитку міжкультурних вмінь зокрема.

Основним фокусом *лінгвістичних* досліджень взаємозв'язку мови і культури є мовне й мовленнєве відтворення культурної інформації з відповідною національно-символічною семантикою. Так, наприклад, Дж. Браун (G. Brown) підкреслює, що існують цінності, уявлення щодо природи життя, його позитивних та негативних сторін, що відтворюються при звичайному використанні мови [15, с. 13].

Культура і комунікація є нерозривно пов'язаними, оскільки культура не тільки визначає, хто з ким спілкується, про що та як проходить комунікація, вона також допомагає визначити, як люди декодують повідомлення, значення, які вони вкладають у повідомлення, а також умови та обставини, за яких можуть надаватися, розпізнаватися й інтерпретуватися повідомлення, тобто культура є основою комунікації [18, с. 24]. Як підтверджує М. Б. Бергельсон, комунікативні взаємодії можуть бути успішними або можуть завершитися комунікативним провалом. Це залежить від культурно зумовленої взаємної комунікативної компетенції учасників комунікативної події – тобто від балансу між спільним і відмінним у їх процесах сприйняття та символічних системах [3, с. 1].

Розглядаючи аспекти взаємопроникнення мови і культури, необхідно встановити складові культурного фону та фактори, що спричиняють їх виникнення. Зокрема, К. Адаскоу (K. Adaskou), Д. Бріттен (D. Britten), Б. Фахсі (B. Fahsi) вирізняють чотири значення культури. В *естетичному розумінні* це кіно, література, музика і засоби масової інформації; соціокультурне значення стосується організації та природи міжособистісних стосунків, традицій, матеріальних умов тощо; *семантичний зміст* включає всю систему концептуалізації, що зумовлює процеси сприйняття і мислення, а *прагматичний і соціолінгвістичний зміст* стосується екстралінгвальних знань, соціальних і паралінгвальних, а також мовних кодів, що є необхідними для успішної комунікації [15, с. 3-4].

А. Вежбицька визначає культуру як модель значень, що історично передається, втілених у символах, системі успадкованих уявлень, що виражаються у формі символів, за допомогою яких люди спілкуються між собою і на основі яких фіксуються і розвиваються їх знання про життя і життєві установки [4, с. 289].

П. В. Сисоєв визначає культуру як систему символів і норм, що передаються історично і поділяються групою людей, консолідованою за певними ознаками (походженням, етнічними ознаками, географічним місцем проживання, освітою, соціальним статусом, професією, політичним поглядам і т.д.). Під символом дослідник розуміє знак, наділений спеціальним значенням представниками певної культури. Нормами культури він називає негласне зведення правил, покладених в основу формування цієї культури, що поділяються її представниками і відрізняють «своїх» від представників інших культур [10, с. 18-19].

Підсумовуючи властивості культури, Е. А. Якуба виділяє її чотири складові: 1) цінності, вірування, переконання; 2) норми, що виражають вимоги суспільства до поведінки; 3) складні зразки поведінки, як-от: звичаї, традиції, обряди та 4) мова як система знаків, що використовуються для зберігання, перетворення і передачі інформації [12, с. 78].

У західній літературі традиційно виділяють культуру досягнень або елітарну культуру (*big «C» culture*) та масову культуру або культуру поведінки (*small «c» culture*). Зокрема, підкреслюють, що останнім часом контекст дослідження культури у сфері іноземної мови значно розширився, причому культура досягнень залишилася незмінною (що виражається у викладанні таких курсів як *Landeskunde* в Німеччині, *Civilisation* у Франції тощо), але поняття культури поведінки розширилося за рахунок включення культурно-зумовлених вірувань і сприйнятів, виражених через мову та культурну поведінку, що впливає на сприйняття іншомовної спільноти. Для позначення чутливості до впливу культурно-зумовленої поведінки на мову і комунікацію Б. Томалін та С. Стемплескі запропонували термін «культурна обізнаність», що охоплює життя та норми, вірування, цінності, а також щоденні ставлення та почуття, що передаються не лише мовою, а й паралінгвальними засобами, наприклад, одягом, жестами, виразами обличчя, позами та рухами. Саме тому, культурна обізнаність охоплює три аспекти, в яких розвивається іншомовна діяльність: знання власної культурно обумовленої поведінки, знання культурно обумовленої поведінки інших та здатність пояснити власну культурну точку зору [20, с. 15].

Національний образ світу формується як символічна «кристалізація» специфіки освоєння об'єктивного світу конкретною нацією як колективним суб'єктом життєдіяльності і культуротворчості. Така об'єктивно-символічна даність світу визначається своєрідністю його осмислення колективним розумом нації, освоєння його колективною предметно-практичною діяльністю, переживання його колективною чуттєвістю, оцінювання його колективним досвідом та сакралізація його найцінніших елементів колективним національним духом у якості святих [5, с. 10]. Саме тому для спілкування, яке за природою є інтерактивним, і відбувається в умовах міжкультурної ситуації, тобто в контакті культур, простого знання відмінностей однієї культури від іншої недостатньо, оскільки представники культур під час спілкування сприймають не лише основну культурну інформацію, але й фонову, закладену у *символічних смислах мовних одиниць*. Така конотативна інформація мовних одиниць є результатом впливу культури на мову народу, який нею розмовляє, і тому потребує глибокого дослідження. Доречним при цьому також може бути співставлення мовних засобів вираження культурних символів і норм, виявлення спільних і відмінних рис, притаманних певним лінгвокультурам.

Культурна інформація має чотири способи представлення у мові й мовленні: 1) культурні семи як елементи значення номінативних одиниць, які починають культурні реалії, 2) культурний фон як ідеологічно маркований культурний зміст номінативних одиниць, 3) культурні концепти як відносно стійкі уявлення, сформовані у певній історичній культурі на підставі відповідних ціннісних орієнтацій і соціально-історичного досвіду носіїв культури, позначених абстрактними іменниками, 4) культурна конотація як оцінні, емоційні, експресивні й функціонально-стилістичні відтінки значення мовних одиниць, зумовлені культурними пріоритетами й установками [7, с. 34-35]. Така культурна інформація є концентрованим проявом національної свідомості мовців і базується перш за все на системі національних образів або символів, особливо значущих

для носіїв мови як представників соціуму, а отже символ як первинний й найбільш древній носій культурної інформації, а також мовні засоби його вираження й опису заслуговують на особливу увагу

Система образів (символів), закріплених у лексиці мов, слугує певною «нішею» для кумуляції світобачення і певною мірою пов'язана з матеріальною, соціальною або духовною культурою мовних спільнот, а тому може свідчити про їх культурно-національний досвід та традиції [6, с. 6-7]. О. О. Селіванова підкреслює, що культурно-значима інформація – це збережені у колективній пам'яті народу символічні способи матеріально-го й духовного усвідомлення світу певним етносом, відтворені у його ідеях, схемах мислення й поведінки, системі етичних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, забобонах побуті тощо [9, с. 254].

Символ визначають як таку смислову узагальненість, яка має вираження у формах чуттєвого переживання її людиною і яка виступає регулятивом практично-діяльничого, ціннісного та сакрального відношення людини до дійсності [5, с.10].

Як зазначає Н. Д. Арутюнова, символ є естетично канонізованою, культурно значимою концептуальною структурою іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, понятійної сфери, що характеризується інтенційністю, образністю, мотивованістю, дейктичністю, імперативністю, психологічністю [1, с. 22-26]. Смысл символу не можна розшифрувати простим зусиллям розуму, він існує в колективній свідомості певної культурної групи, зокрема, й етносу, в готовому вигляді й вилучається при потребі [9, с. 296].

Є. В. Шелестюк у ході дослідження семантики художнього слова і символу визначає мовні символи як символи, що об'єктивно фіксуються словниками як факт тезауруса. Вони поділяються на два типи – культурно-стереотипні символи та древні символи-архетипи. Культурно-стереотипні символи – це символи сучасності, зрозумілі всім представникам цієї культури, з прозорим або напівпрозорим обґрунтуванням перенесення. Символи-архетипи – це символи, що базуються на найдавніших міфологічних або первинних безсвідомих уявленнях про світ, з затемненим обґрунтуванням перенесення. Головними загальнолюдськими символами-архетипами є *батько-небо, мати-земля, яйце, змія, риба, сонце-око, дерево (росток), вода (ритуальне омовіння), пташка, шлях чи дорога або подорож, круг чи шар*, тощо. Ці символи не є продуктом однієї культури, а діють в культурах, розподілених у часі та відмінних за своїм історичним розвитком. Окремо також вирізняються «символи у мовленні (тексті)» тобто мовленнєві символи, що актуалізуються у тексті, та індивідуальні символічні змінні твору (автора) [11, с.4]. У свою чергу О. О. Барляєва підкреслює, що символ перш за все має зафіксуватися у порівняльних конструкціях, де він використовується у якості еталону порівняння. При цьому метафора як мовленнєва структура, що актуалізує символ, є мовленнєвою реалізацією символу. Дослідниця поділяє символи на первинні і вторинні. Первинні символи пов'язані з несвідомою сферою й ініціюють смисли інстинктивного характеру. Мовленнєві структури, що містять цей символ, свідчать про мотиваційну діяльність людини. Вторинні символи є результатом рефлексії і часто є ідеологічним продуктом певної епохи. Вони є відтворенням таких змістів свідомості людини, які пов'язані з її життям у суспільстві [2, с.6-7].

У контексті дослідження символічних смислів лінгвокультури на увагу, безперечно, заслуговують вже згадані первинні символи-архетипи, що є спільними для всіх або багатьох культур і знайшли своє усталене мовне відображення. Перш за все ці символи наявні у міфах, легендах, казках та інших творах фольклору, які містять численну кількість національно-специфічних порівнянь, метафор, етнолексем, які справляють неабиякий вплив на підсвідомість дитини і формують її національно-символічне світосприйняття як представника певного соціуму, нації, носія певної мови, тощо. Надзвичайно важливо при цьому, так само, як і при дослідженні культурних стереотипів, відокремити національні символи від індивідуальних, групових, соціальних або гендерних. З огляду на сказане вище, дослідження символів-архетипів має проводитись саме на матеріалі творів фольклору, оскільки у саме у них містяться залишки древніх релігійних уявлень, зокрема, анімізму, тотемізму, сімейно-родових культів. При цьому хоча первинні символи-архетипи в основному є однаковими або подібними для багатьох культур, мовні засоби опису символів, можуть відрізнитися. Це особливо стосується метафори як мовленнєвої реалізації символу та смислів, що породжуються певними символами у відповідній лінгвокультурі.

Семантика символів з огляду на специфіку мовної і мовленнєвої реалізації символічної смислів національно-культурних одиниць в україномовній та англійській лінгвокультурах залишається недостатньо розробленим питанням сучасного мовознавства й перекладознавства. Це стосується як досліджень первинних, так і вторинних символів, не лише культурних конотацій, але й культурного фону відповідних лексем, і потребує подальшого детального розгляду.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 22-26.
2. Барляева Е. А. Символические смыслы в англоязычной лингвокультуре : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Барляева. – СПб, 2012. – 40 с.
3. Бергельсон М. Б. Прагматическая и социокультурная мотивированность речевой формы : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. Б. Бергельсон – М. : МГУ им. М. Ломоносова, 2005. – 45 с.
4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А.Вежбицкая. – М., 1999. – С. 289.
5. Даренська Т. В. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. філос. наук : спец. 09.00.12 «Українознавство» / Т. В. Даренська – К., 2002. – 24 с.

6. Курбанов И. А. Анализ зоосимволики в русском и английском языках : дис.... канд. филол. наук : 10.02.19 / Курбанов Ибрагим Алиевич. – Москва, 2000. – 437 с.
7. Опарина Е.О. Лингвокультурология : Методологические основания и базовые понятия / Е. О. Опарина // Язык и культура: Сб. обзоров. – М., 1999, с. 34-35
8. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование / Е. И. Пассов. – Липецк, 1998. – 161 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник./ О.О.Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Сысоев П. В. Концепция языкового поликультурного образования (на материале культуроведения США) : [монография] / П. В. Сысоев. – Москва : Изд-во «Еврошкола», 2003. – 406 с. – с.18-19
11. Шелестюк Е. В. Семантика художественного образа и символа (на материале англоязычной поэзии XX века) Текст : автореф. дис... канд. филол. наук (10.02.04.) / Е. В. Шелестюк. – М. : [б.и.], 1998.
12. Якуба Е. А. Социология / Е. А. Якуба. – Х. : Константа, 1996. – 192 с.
13. Adaskou K. Design decisions on the cultural content of a secondary English course for Morocco / K. Adaskou, D. Britten, B. Fahsi // ELT Journal – 1990. – 44(1). – P. 3-10.
14. Allen W. Toward cultural proficiency / W. Allen // [A. C. Omaggio (Ed.)] Proficiency, curriculum, articulation: the ties that bind. – Middlebury, VT: Northeast Conference, 1985. – P. 137-166.
15. Brown G. Cultural values: The interpretation of discourse / G. Brown // ELT Journal. – 1990. – 44(1). – P. 11-17.
16. Lado R. Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers / R. Lado. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1957. – 141 p.
17. Nostrand H. Describing and teaching the socio-cultural context of a foreign language and literature / H. Nostrand // Trends in language teaching. – New York: McGraw-Hill, 1966. – P. 1-25.
18. Samovar L. Understanding intercultural communication / L. Samovar, R. Porter, N. Jain. – Belmont, CA : Wadsworth Publishing, 1980. – 222 p.
19. Seelye H. N. Teaching culture: strategies for foreign language educators / H. N. Seelye. – Skokie, IL : National Textbook Company, 1974. – 188 p.
20. Tomalin B. Cultural awareness / B. Tomalin, S. Stempleski. – Oxford University Press, 1996. – 161 p.